

יְהִי אֵל רַבְרַבִּי *

בני דורנו, למודי חיות מופלאות מאוד בציבוריותנו, נגזר עליהם להתנסות גם בחוויה כאובה ואכזרית זו, שבראשונה אי אפשר היה כלל להעלות על הדעת כי בן תמותה עלול להתרגל אליה ולשאת בה לא שנה ולא עשר שנים כי אם כימי דור תמים. הלא היא, מחיקת הגבולין בהכרה בין קיים והווה לבין זכרון והיה היה, בין יש לבין, חלילה, אין. מאז המלחמה העולמית הראשונה והמהפכה הגדולה שלאחריה, כאשר נותקנו בזרוע מכל כך הרבה אנשים קרובים ויקרים לנו וגבה הר בינינו ללא כל קשר וגשר, גם אם נפשנו קשורה בנפשם, החלה להרקם בהכרתנו מעין מציאות גוספת, שלא ידעוה אבותינו והלואי ולא ידעוה בנינו אחרינו, זאת הויה-לא-הויה, שכל מקורה בזכרון וכל ודאותה בתחושה שבלב וכל קיומה אינו אלא בכמיהה הדדית. אם אמנם גזירה היא על המת שישכח מן הלב, הרי לא פחות מזה גזירה היא על החי, שהשכחה הגמורה לא תשתלט עליו. ואם תחושה נוקבת ומתמדת זו אינה רק ענין של יחידים, אלא אופפת מיליונים מבני עמך, מעבר מזה של ההומה ומעבר מזה, וכולם רגישים מאוד ומשפחתיים כולם ואנשי רעים להתרועע, ואם התחושה הזאת חבויה ברובה ונטולת כל ביטוי הולם, הרי היא הופכת גורם נפשי, כמעט לאומי, שאין לשער כלל את ממדי השפעתו.

על כן כה דרוך הלב לכל שמועה וכה יתפעם לכל אות-של ישות ממש, לכל עולה שבא משם, לכל תייר שראה במו עיניו, לכל עלה טרף אשר בפי היונה ששבה אל התיבה — —

ועל כן כה יהמה הלב לכל ידיעה כי שמה נגדע ענף וחדל לעולמים. — —
כי בהגיע אליך ידיעה על מות משם, ולו גם באיחור זמן רב (הזמן כאילו חדל בהויה-לא-הויה זו לשמש כל גורם) רק אז מתבהרת לך מעין מחיצה של ממש בין היש-לא-יש שבהכרתך לבין האינן המוחלט, וכאב הפרידה הוא כעין חותם למחיצה.

הנה אומרים לי עתה: בערבות סיביר אשר ברוסיה המועצתית שבק חיים רעי בנעורי וחברי ללמודים, המשורר העברי יהיאל רברבי.

ואני לא ראיתי מאז ערכנו יחד את הסדר של פסח בבית אבא בבירת רוסיה, חדשים מספר לפני פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. חדשים אחדים אחרי כן פערה התהום את פיה והגשרים נשברו — — וטרם הוקמו עד היום הזה.

אולם כל השנים היה „דוק מרחקים“ מתוח בין לב ללב. הנה מבשרים לי: ניתק הדוק. והפעם — ניתק של ממש.

צעירים לימים היינו כאשר ישבנו יחד על ספסל הלימודים ושמענו לקה מפי רבותינו, מאורי חכמת ישראל אשר ברוסיה, במחזור הראשון של „השעורים הגבוהים ללימודי המזרח“ שיסד רבנו הבארון דוד גינצבורג ז"ל, ושהיו מכונים בשם „אקדמיה“. קומץ קטן נענה לקריאתו של המיסד (בשנת 1907). והוא, רברבי, היה בין ראשוני הנענים. כאשר הגעתי לפטרבורג, אחרי סוכות של אותה השנה, כבר מצאתי לפני. רם קומה, בלונדי, איש ווהלין, ידען גדול בדקדוק הלשון העברית, מתכוונן לבחינות בגימנסיה היהודית-רוסית של איינובוט, ביישן במקצת ושוגה בכתבת שירים עבריים.

המשורר שבחבורה היה אמנם לא הוא כי אם חברו הגדול ממנו, הלא הוא, יבדל לחיים ארוכים, דוד שמעונוביץ. לו היה כבר שם במשוררים. בספריה עומד ספר שיריו שיצא בוארשה וחובבי השירה שבינינו בקיאים בו. האם נדפס כבר אז „השומרונים האחרון“ שראינוהו כשיר אזהרה וכסמל? ובלכתנו בלילות מהאי הואסילאי, ששם היה בית-הלימודים שלנו אל מרכז העיר דרך הרציף הצרפתי אשר על חוף הניבה, ובהשתאותנו אל הספינקסים המצרים הרובצים משני עברי הרציף, האם כבר ידענו כי עליהם שר חברנו המשורר שמעונוביץ, כאשר ישיר המשורר הרוסי על „פרש הנחושת“ הנשקף שם לא הרחק מהם? ואני גם ידעתי אז את שיריו באידיש שנדפסו ב„דער זייער וועג“ אשר ל.ס.ס. ובהתעטף עלינו רוחנו הרבולוציונית בשיר האזכרה לגבורי המהפכה, ווי ז'רטבוין פאלי“ אהבתי לשיר לעצמי את השיר בתרגומו היהודי של דוד שמעונוביץ: „ווי לייבן געפאלן זייט איר אינ'ם שלאכט“.

(* מספר הזכרון לקרושי זוויהל העומר להופיע בקרוב.)

אבל שמעונוביץ היה רק אורה אצלנו „באקדמיה“. עיקר לימודו היה באוניברסיטה ואלינו היה בא רק כשומע חפשי לשיעורים מסוימים. אולם רברבי היה תושב אתנו, איש הגרעין היסודי, מאז הראשית.

רם קומה היה, הגבוה ביותר שבין כולנו. וכפוף מעט.
לדוד שמעונוביץ היה אח"כ שיר:

„עָרֵי אֶלְכֵי פֶּאָרֶץ הַנְּקָרִים
וְהֵי לִי גֹן פָּפוּף“.

ומי בינינו היה כה עברי בולט כמשוררנו הצעיר יחיאל רברבי, ומה היתה לו ארץ נכרים יותר מפטרבורג זו, בירת רוסיה הצארית, ותהי גם כפיפות גוו כאילו מוסברת מאד וכמעט טבעית. זכות ישיבה כמובן לא היתה לו בפטרבורג. אלכסיי מיכאילוביץ, איש הבארון גינצבורג, שהיה ממונה על עסקי זכות הישיבה של התלמידים, רשם אותו כאומן לעשיית דיו, ועד אשר ענין הרישום הזה הסתדר לכל פרטיו, טעם לא פעם, יחד עם חבריו כמותו, את טעמם של טיולי לילות רצופים על פני חוצות פטרבורג, לאור הירח החורר —

וכאשר נוסדה הפנימיה שלנו, בלינייה השמינית מספר 33, באותו הבית שבחצרו היה גר רבנו ההיסטוריון שמעון דובנוב, והחדרים חולקו בין התלמידים, שנים שנים לחדר, היה הוא. רברבי, האחד בינינו שזכה לחדר מיוחד, לזה החדר הקטן שבין אגף המגורים לאגף ההרצאות. והדבר היה מובן וטבעי, כי הלא על כן רברבי משורר הוא.

נכון ציבורי לא היה גם אז, ובדיסקוסיות המלהיבות לא אהב להתערב. גם כעבור שנה, כאשר הגיעו האודיסאים, הלא הם תלמידי הישיבה הגדולה מיסודם של רב צעיר וקלויזנר וביניהם פולמסנים מובהקים, והדיונים בינינו, קומץ הציונים הסוציאליסטיים, לבינם, הציונים הצרופים, עלו למעלה ראש, ואף ההתנגשות הבלתי נמנעת שבין מורשת קלויזנר לבין תורת דובנוב הכתה את גליה, והויכוחים סערו והתמידו — בהר רברבי להיות בין המסתכלים מן הצד, אנינות־ידעת היתה בו לא „להתקהל“ למעלה מן המידה.

אולם ל„חובבי שפת עבר“ שמר אמונים. ובאגודה לספרות היהודית מיסודם של דובנוב ושאל גינצבורג היה מבקר לפעמים קרובות, ובהתלקח שם הריב בין העברים לבין האידישיאים היתה רוחו עם העברים, בשקט ובבטחה.

ורק פעם התאזר לפעילות ציבורית ערה ונסערה. היה זה כאשר בחוגי האגודה למוסיקה היהודית נולדה המחשבה על אופירה. אז התבודד חדשים תמימים בחדרו המיוחד ותרגם לעברית את „שמשון ודלילה“ במשקל מדויק ובמכוון לתוים, למען אפשר יהיה להציגה על הבמה; וכאשר גמר — הפך עסקן, הקהיל את המקהלה וגייס את עזרת אגודת חובבי שפת עבר, והכניס לפעולות את רבנו בוקי בן יגלי, והדפיס את הליברטו בעברית. ולא היה קץ לאשרו באותו ערב חגיגי כשבאנו כולנו לשמוח בשמחתו ובשמחת העברית בבירה, כאשר הוצגה האופירה בבית־הספר הטנישאי, בפני כל האינטליגנציה היהודית הלאומית שבפטרבורג. ותהי זאת האופירה העברית הראשונה, וכמדומני האחת, שהוצגה ברוסיה. —

וללגיטימיות השירית שלו היה לו גם מעין כתב־יוחסין מיוחד: בן ווהלין זה איש זוויהל היה, כלומר מנובגורוד־והלינסק, זאת העיירה שבה נולד מרדכי זאב פייארברג וממנה בא לנו סיפור „לאן“, ו„לאן“ היה לנו אז משכיות היקר של ספרותנו החדשה. המשבר הרוחני שעבר על נחמן שלו היה משברם של מרבית באי האקדמיה, לשיחת הזקן עמו על יעוד־החיל בצבאות הקודש אשר יש לצעיר בישראל, היה גם איזה חלק סמוי בעצם התלקטותם הנה, וזה נאומו האחרון של נחמן על שיבת ישראל אל המזרח, יקד כבר בלב אחדים מאתנו כתקות חיים. היתה איפוא איזו קירבת גורל מתוחה בין הסופר מזוויהל ההוא היקר ללב מאז, לבין המשורר מזוויהל הצעיר המתחיל לעינינו את דרכו בספרות.

רודף פרסומת לא היה. וחבורות „השלוח“ שבהן פרסם ביאליק את שירי רברבי, היו טמונות במגירת שולחנו. זכור לי הערב בו ישב רברבי לפני על מיטתו בחדרו וקרא באוני ברגש עצור, את שירו „על השחר“:

„הַשֵּׁשׁ אֶרְיָאֵל, פְּרוֹשׁ בְּנִפְיָהּ,
וְעַל עֵלְמֵי אֶפְרָה וְרָה,
וְבְעוֹד וְהָרָה לֹא נִדְעָה
בְּקֵיעַ חוֹלֵם עָלֵי נְטָה.“

הנהו השיר לפני בחוברת אדר של „השלוח” תרס”ח. כבר אז פחד מאד מפני „השמש האורבת” ומפני „להט קצפה האדום” וכל כולו התרפק על „זיו חלום השחר” אשר „ינצור עד הליל”

”יָקֵלֵב זִרְתַּי יָיִים מִרְפִּים
יְהִיֵּה לִי לְמַקְרֵשׁ אֵל”.

וכעבור חדשים מספר, כאשר הגיעה חוברת חדשה של „השלוח” (אב, תרס”ח) ובה שירו החדש „בנחל”, הסתמנה בו ההשפעה הוזהליגית הביאליקאית עוד יותר. בשיר הזה יש שורות הטבועות לפי כל קצבן ותכנן בחותם „הבריכה”:

”בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה הֵם נָעִים, נְחָפְזִים, וְאִין אֲנִי יוֹדְעַם
מֵאִין הֵם בָּאִים הַגְּלוֹים וְלֵאן הֵם מוֹלִיכִים אֶת סוּדָם”.
”וּבְרִיחַת הַלַּיְלָה בְּרִקְמָה, קִשְׁפָּה בְּקִסְמֵי הַרְפִּים
בְּתַלְקִית עֲדִינוֹת שֶׁל רוּחוֹת, בְּרָמֹז פּוֹכְבִים צְנוּעַ
יְנִית בָּב נְחֵלִי מִשְׁחֻזְקוֹ, וַיִּנְדָּגַר בְּרִחְקָה וְנַחַת
בִּין עֲצִים וְשֵׁנִים בְּעֵמִידָה אֶת מִיָּסִיו הַקָּרִים, הַנְּזִים...”

ויש אשר גם מוטיבים מ„לבדי” מזדמנים בהן:

וּבְרִיחֵי פְלִילָה אֵל שְׁפָחוּ וּבְשֵׁעֵי אֶת לַחֵשׁ הַגְּלוֹים
וַיִּרְדָּה אִזְ שְׂכִינַת הַקְּסָמָה, כָּאֵם רַחֲמָנִיָּה הִיא בָּאָה
וְהַשִּׁבְיָה הַמְּנִיחָה אֵל חִיקֵי וְתַקְנָה אֵל רוּחֵי הַפּוֹאֵב.
וְשֵׁנִית יוֹשִׁיעַ בְּלִבִּי, לְשַׁעֲה אֵד קֶלֶה יוֹפִיעַ
חֲלוּמֵי, חֲלוֹם זָהָב נִשְׁבָּת, שְׁלֵא פִקְדֵנֵי זֶה כְּמָה
וְשׁוֹב הוּא צִץ דִּיקָם בְּלִבִּי, כְּסֹתֵר הַכְּסָף בְּנַחַל;

חֲרִישֵׁי הוּא צִץ, בִּי יִתְבּוֹגֵן, וְהוּא חֲזַר וְעָרַף כְּמוֹנֵי —

ואכן חוזר ושוב לפני חברי הבלונדי הרם, וכמשהו עייף, תמיד, וכשומר אמונים לחלוט-זהב נשכח — הוא שמור בזכרוני.

אחרי כן נפרדו דרכינו, דרישות השלום הנדירות שהיו מגיעות ממנו בצורת שירים נדפסים ב„השלוח”, לבשו כבר דמות של שירי אהבה:

”עֲלִינֵנו אִזְ גָּחוֹן הַלַּיְלָה וְיִשְׁחַר
עַל חֲזִיוֹ שְׁנֵפֶתֶר וְעַל סוּד שְׁנֵי לְבָבוֹת”.

וגם בהם גברו המוטיבים הביאליקאים:

הַקְּסָמָה זִרְחַת וְהַאֲוִרָה שׁוֹתֶקֶת,
וְשֵׁאֲנָה, מִיָּנָה עַל כְּנָפֵי מְלָאכִים
שְׂכִינָה עֲרִיגָה מִתְפַּנְקָה, צִיִּתֶקֶת”.

ושוב בא שיר על

”פְּנִינָה זִרְחַת עַל חֲנֹף, יָפְתִּי!

הַתְּרַעֲי, מֵאִין הַפְּנִינָה?”

ואומרים לי — בימי מלחמת העולם הראשונה ובימי מהפכת קרנסקי, רבו עוד השירים ובאר גם יצירות גדולות יותר. ב„התקופה” פורסמה גם פואימה שלמה, ויריעתה ארוכה („אפרסמון”). ונשתתקה בת השיר, בכל אופן, אלי הדי שירתו לא הגיעו עוד. האם משום שגבה ההר הגדול בינינו, או בת שירתו נאלמה? לשוא חיפשתי את שמו ב„בראשית” וב„צלצלי שמע”, נפקד מקומו גם שם.

אחרי כן, כעבור שנים רבות, שנות מהפכה ודמים ואלם, בפגישתי האחרונה עם מורי, ר' שמעון דובנוב, בברלין ביום מלאת לו שבעים שנה ואנו, חבר תלמידיו באנו לברכו, גודע לנו מפיו כי רברבי הלך לבין החוקרים וכי פרנסתו על כך שהוא לוקט את החומר בשביל ישראל צינברג לחיבורו הגדול על „תולדות ספרות ישראל”. יושב הוא בספריה הגדולה והלא-מוסקת של

המוזיאום האסיאתי, שולה ציטטות מתוך ים הספרות העתיקה, ומקבל „פאיוק“, כעובד מדעי רשום. ונתישבו לי דברים רבים, איך סרגיי לורביץ, הוא ישראל צינברג, האיש המהסס והצנוע, איננו בבית-החרושת של פוטילוב לפי מקצועו, ומבקר ספרותי יפה-רוח לפי נטיותו, הכותב להנאתו על ספרים חדשים „בנובי ווסחוד“ ו„בסבובודה אי רבנסטבו“ בהוקרת סופרים ובחיך טועם, ומתאונן מרות באוני המשתתפים הצעירים של האנציקלופדיה היהודית-רוסית על אשר העמיסו עליו את עריכת כל המדור הספרותי שבתוכה והוא איננו מאומן לכך ואיננו מוכן למדי והוא כורע לעייפה תחת סבל האחריות — כיצד התאזר הוא לגשת לעשות לספרות ישראל את אשר לא עשה איש לפניו? ואיך יכול למשימה העצומה הזאת? אין זאת כי כאשר גברה היתמות מסביב, וגזר הדין נחתך, הקהיל צינברג היקר את שיירי צעירי תלמידי-החכמים שבבירה, חילק ביניהם את המלאכה ואתם יחד הקים את בנין התלפיות, מעין חתימת הסתכלותה של יהדות-רוסיה בכל מורשת ספרות העם, בשעה האחרונה לפני הערב יומה —

ונתישב גם מדוע נפקד מקומו של חברנו רברבי ב„צלצלי שמע“ וב„בראשית“: עובד מדעי רשום, המתפרנס מן „פאיוק“, בימים ההם, מוטב לו להיות זהיר ולא להתערב עם המפוקפקים. ואחרי כן, כאשר הוקמה הפקולטה היהודית באוניברסיטה הבילוורוסית אשר במינסק, נסתננה הידיעה כי רברבי לוקח לשם להיות מרצה לספרות. הוא ורבו י. ד. מרקון — רבנו לפנינו ב„אקדמיה“ אף הוא. מרקון — כפרופסור לספרות העתיקה, והוא, רברבי, כדונט לספרות החדשה. ואכן, לא עברו ימים רבים ובספריה הלאומית שבירושלים נתקבל קובץ מדעי ברוסית המוקדש לחכמת ישראל, כמדומני הקובץ האחד והיחיד ממין זה שהופיע ברוסיה הסובייטית, ושמו „בריסקי וסטנק“*. ובקובץ — מחקר היסטורי-ספרותי מאת יחיאאל רברבי על „רב לוחם בנושנות במאה הי"ז“, כלומר מסה על ר' אברהם קואנקו, בעל „אבק סופרים“ —

גל של זכרונות שטפני למראה המאמר.

היה זה בסמינר ההיסטורי של שמעון דובנוב בתוך „האקדמיה“. הוטל עלי להרצות על „זכרונות גליקל מהאמלן כמקור ללימוד קשרי הקהילות שבתקופה ההיא“. הספר יצא אז רק שנים מספר במקורו באידיש העתיקה ובתרגומו הגרמני עם המבוא המדעי, ע"י הפרופ' דוד קויפמן. רבות התכוננתי להרצאתי זאת וכערכים אחרים נמשך הדיון עליה בהנהלתו של רבנו דובנוב המחובב עלינו. היינו כשמונה חברים בסמינר, ורברבי היה ביניהם, וההשתתפות בדיון היתה ערה וכללית. התעכבונו, כמובן, גם על זכרונות הילדות שלה מימי ראשית השבתאות (עמדתי אז לפני כתיבת מאמרי על שבתי צבי באנציקלופדיה הרוסית) והפלגנו למקורות על הפצת הבשורה המשיחית בין הקהילות. ולראיה הבאתי לסמינר את „אבק סופרים“, זה ספרו הגדול של המשולח השבתאי ר' אברהם קונקי שנדפס באמסטרדם בתע"א, וקראתי באוני חברי מתוך ההקדמה המאלפת את הרשימה הארוכה של הקהילות, שהמשולח הזה, בן דורו של ש"צ ומעריצו, ביקר בימי גליקל, במסעיו. והרשימה מקיפה את מרחבי גלויות אירופה, את אמסטרדם ואת לונדריש, את המבורג ואת במבורג ואת איינזשטאט ואת פראג, ומדינת מערין ומדינת סלעוויא ומדינת המרק עם ברלין והאלברשטאט... ואת פרגפורט ופירודא, ומדינת פולין עם תשע כפתוריה ופרחיה זהב טהור, קרקא, פוזנא, לובלין, לבוב המכונה לעמבערג, — ומדינת וולין ובקרבה העיר הגדולה לאלהים ק"ק אוסטראה, ומדינת ליטא ומדינת רייסין, בריסק, פינסק, הורדוני ווילנה ועוד לה ק"ק סלוצק עם גליל מינסק וגליל שמרגון וגליל אניקשט וגליל בירזא וגליל קיידאן וק"ק מוהלווב ומדינת זאמוט — עד כאן בחשבון הגס" — רשימה ארוכה מאד, ורבנו ש. דובנוב לוח את הדברים בהסברה מפורטת על כל אחת מן הקהילות ההן, מה היה אז מצבן ומי עמד בראשן ואיך התבטא הקשר שביניהן. ערבו הדברים והוארו מאד, ושומעיהם לא בנקל ישכחום.

והנה, כעבור עשרים שנה ויותר, כאשר „הרים הפכו מישור“, וברוסיה המנותקת והמשותקת, הצליח חבר שיירי חוקרים, בודדים ומבודדים, להציל רגע נסי של שעת כושר מפתיעה ולצדף קובץ-יתום אחד, — מעין צרור קרשים, קשורים ולא קשורים, שנשתיירו לפליטה מספינה כבירה שצללה לתהומות — נזכר רברבי הנלבב בערבי גרסתו ההם, שכלו ללא שוב, הוריד מן האצטבא של המוזיאום האסיאתי את הפוליאנט שהוא של „אבק סופרים“ והשקיע את עצמו בונחו מחדש, להביא משם את מנחתו לקובץ. על שבתאותו של השליח ההוא ועל יחסו לארץ-ישראל, כמובן, לא כדאי לספר בתנאים ההם — אולם על מלחמתו בתקיפי הקהילות ועל ריבו את ריב ההמונים מאת

* עי' מאמרי עליו „לאור הצוהר“, בהתקופה כרך כ"ה, תל-אביב.

הפרנסים, כדאי וכדאי לספר. להיפך, אולי יש בכך גם מעין סגולה „להכשיר“ בעיני אישים מסוימים את כל דבר פרסום הקובץ הגלמוד הזה.

לקובץ אולי היה המאמר לתועלת, לרברבי עצמו, גם זכות זו לא עמדה לו ביום עברה קרוב. כי לא ארכו הימים וחבריי ריבו שבאוניברסיטה היא, שידע יותר ממנו להסתגל לרוח היבסקציה, הוקיע ברבים את חטאי רברבי, שכבודו מנשוא: בצטטו בהרצאותיו באוני תלמידיו משהו מדברי מחקריו של ההיסטוריון דובנוב, אין הוא שם לב כראוי להדגיש למדי את „האופי הריאקציוני-בורגני-לאומני“ שלו ואינו מחרפו כראוי.

נסתחפה שדהו. לא עברו ימים רבים ושניהם הודחו מכהונתם. גם הרב, הפרופ' י. ד. מרקון וגם התלמיד-המרצה יחיאל רברבי. מרקון עוד הספיק להגיע לאירופה המרכזית ולהיות ספרן בהמבורג, ורברבי נעלם מן האופק...

כעבור שנים רבות, בעצם ימי שלטון המנדט וצמצום העליה, בא אלי צעיר בלונדי, רם קומה וכפוף במקצת ואמר לי: שמי רברבי. ובן-הדוד אני לחבר נעוריי, ליחיאל רברבי. והוא מעין בעל פרדס קטן בראשון לציון. והנה הגיעה אליו הידיעה, כי יחיאל נמצא בסיביר והיה אם יושג לו סרטיפיקט, ישיג הוא את הכסף ואולי אפשר יהיה להחליף את שילוחו בעליה לארץ-ישראל. החלה פרשה ארוכה של השתדלויות, הסרטיפיקט הושג ובן-הדוד שלה ושושם תשובה לא נתקבלה. האם לא הגיע הסרטיפיקט לתעודתו, או תכנית החילופין סוכלה? בן-הדוד גרס כי יחיאל לא העיז כלל לדרוש שם רשיון יציאה.

עם קום המדינה החיליתי שוב לחפש את בן-הדוד מראשון לציון, והנה — הלך לעולמו. עתה אומרים לי בני זוהל: בערבות סיביר דעך גם אורו של חברנו יחיאל רברבי. זה „דוק המרחקים“ שהיה פרוש-ולא-פרוש בין לב לב עשרות בשנים הנה ניתק כליל. מעל „הענף הגדוע“ צנח לו זלזל מאחורי הגדר ויגום. — —
ולאור הכאב החד של הניתוק הסופי הוארה כמו בברק פתאום כל יקרת הדמות של חברי בזיו הגורל של נסיונות-הדוד. — —

זלמן שזר

הכרמל, כ' אלול תשט"ו